

**Octavian Liviu Șovan, NECROPOLA DE TIP SÂNTANA DE MUREȘ-
CERNJACHOV DE LA MIHĂLĂȘENI (JUDEȚUL BOTOȘANI),**

Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2005, 354 pag+390 pl. ISBN 973-7925-51-3.

Monografia arheologică privind marea necropolă din epoca romană târzie de la Mihălășeni, apărută de curând în noua serie de lucrări *Biblioteca Arheologica „Hierasus”. Monographica*, este rodul unor cercetări asidue și laborioase efectuate de cunoscutul muzeograf-arheolog de la Muzeul Județean Botoșani Octavian Liviu Șovan de-a lungul a circa două decenii. Investigată prin săpături sistematice în anii 1983-1988, care s-au desfășurat în condiții deosebit de dificile, necropola de la Mihălășeni se dovedește a fi unul din cele mai importante obiective arheologice aparținând cercului de cultură Sântana de Mureș-Černjachov, răspândită pe o vastă arie din Răsăritul Europei. Subliniem că în urma a șase ample campanii de săpături s-a reușit dezvelirea integrală a cimitirului, descoperindu-se 520 morminte, 27 gropi rituale sau cu altă destinație, două platforme de incinerare, o construcție de piatră și o imensă cantitate de material arheologic. De fapt, așa cum precizează reputatul istoric și arheolog ieșean Ion Ioniță în *Cuvântul-înainte* la monografie, „numărul foarte mare de morminte cercetate situează necropola de la Mihălășeni pe locul al doilea în ierarhia celor circa 500 de cimitire cunoscute până acum în aria culturii Sântana de Mureș-Černjachov, înaintea ei aflându-se doar necropola similară de la Bârlad-Valea Seacă cu un total de 547 de morminte”. Profesorul Ion Ioniță relevă și valoarea științifică a monografiei elaborate de O.L. Șovan, aceasta fiind apreciată drept „o lucrare de referință, care va ajuta enorm cercetărilor viitoare”.

În ceea ce privește structura volumului pe care îl prezentăm, acesta este alcătuit din opt capitole, și anume: I. *Introducere* (p. 11-13); II. *Corpusul descoperirilor* (p. 14-145); III. *Tipologia inventarului* (p.151-184); IV. *Cronologia relativă și absolută a necropolei* (p. 181-190); V. *Rituri funerare* (p. 191-195); VI. *Ritualuri funerare* (p. 196-202); VII. *Obiecturi de port* (p. 203-216); VIII. *Concluzii* (p. 217-232). Urmează un amplu rezumat în limba franceză (p. 233-339), lista prescurtărilor (p. 340), bibliografia (p. 341-349), indicele general (p. 349-354), ilustrația (388 planșe cu desene) și două diagrame cu incidența seriilor de obiecte în morminte, utilizate la stabilirea cronologiei relative a cimitirului.

Capitolul întâi este o introducere, în care autorul prezintă pe scurt cadrul fizico-geografic, istoric cercetărilor, metoda de săpătură, stratigrafia și încheie cu mulțumiri adresate tuturor celor care l-au sprijinit în dificilul său demers.

De mare întindere este capitolul II al lucrării, care cuprinde catalogul descoperirilor. Acesta, conținând aproape toate informațiile asupra complexelor și a inventarului cimitirului, inclusiv datele determinărilor antropologice și arheozoologice, a fost organizat în cinci părți: A. *Morminte*; B. *Gropi*; C. *Lăcaș de cult*; D. *Platforme de incinerare*; E. *Obiecte din strat*. Descrierea standardizată a fiecărui mormânt din catalog include prezentarea lui amănunțită (ca rit și ritual) și a elementelor de inventar, cu precizarea locului aflării pieselor și menționarea dimensiunilor lor. Ilustrația aferentă este grupată pe complexe, înglobând desenele mormintelor și ale obiectelor descoperite. Destul de complet și judicios alcătuit, catalogul reprezintă nu doar baza de date pe care autorul își întemeiază analizele și concluziile asupra necropolei de la Mihălășeni, ci și o foarte importantă sursă documentară pentru investigațiile ulterioare.

Cuprinzător este și capitolul al III-lea, în care se examinează în detaliu bogatul material arheologic descoperit în cimitirul antic de pe *Șesul Bașeului*. Pornind de la criteriul funcțional de clasificare, autorul a grupat inventarul necropolei în următoarele categorii de obiecte: A. *Accesorii vestimentare*; B. *Obiecte de toaletă*; C. *Obiecte de podoabă*; D. *Pandantive, amulete, clopoțel*; E. *Obiecte de uz casnic*; F. *Obiecte diverse*; G. *Recipiente de sticlă*; H. *Recipiente de lut*, adăugându-se la sfârșit și resturile de la ofrandele alimentare (I. *Ofrande alimentare*), constând din oase de animale, coji de ouă și boabe de soc, care, deși sunt elemente de inventar, nu pot fi considerate drept artefacte. În legătură cu structura acestui capitol, credem că ar fi fost mai indicat ca piesele de armament, examinate în subcapitolul F, să fie prezentate aparte, chiar dacă numărul armelor este redus (2 săbii și 3 pumnale), iar pandantivele, amuletele și clopoțelul să fie înglobate în categoria obiectelor de podoabă, dar nu tratate separat. Cât privește tuburile de os,

care au fost incluse în categoria pandantivelor și amuletelor, acestea ar fi trebuit, poate, analizate în subcapitolul E, întrucât destinația lor era, după cum consideră și autorul (p. 162, 215), păstrarea acelor de cusut sau a unor substanțe.

Clasificarea tipologică propriu-zisă a diferitelor categorii și grupe de obiecte a fost făcută după criterii formale judicioase, definirea tipurilor, a variantelor și a subvariantelor fiind precisă, cu foarte puține excepții. Spre exemplu, fibulele (care formează prima grupă de piese vestimentare și reprezintă unele din cele mai importante elemente de datare), descoperite în număr de 155, au fost încadrate în opt tipuri de bază, pentru primele cinci tipuri stabilindu-se câte două sau mai multe variante și subvariante. Referitor la *varianta a* a tipului 1, care include fibule cu piciorul înfășurat, resortul scurt și corpul îngust, opinăm că aceasta ar fi trebuit divizată în două subvariante: una cu fibule având corpul triunghiular în secțiune și alta cu piese având corpul lucrat din bandă, cu marginile laterale fațetate, deoarece ele se datează diferit. Fibulele cu corpul triunghiular, circular sau romboidal în secțiune sunt caracteristice pentru faza timpurie a culturii Sântana de Mureș-Černjachov, iar cele lucrate din bandă, cu arcul și piciorul decorate cu fațete sunt folosite într-o fază mai târzie a culturii respective (Гороховский 1988; Ioniță 1992). De altfel, datarea mai timpurie a fibulelor cu piciorul înfășurat, resortul scurt și corpul îngust, triunghiular în secțiune se verifică și la Mihălășeni (a se vedea poziția mormântului cu o astfel de fibulă (nr. 14) în tabelul cu incidența seriilor de obiecte de la pl. 387).

Atenționând asupra puținelor erori comise de O.L. Șovan la elaborarea tipologiei inventarului, notăm că fibulele cu placă și semidisc din M. 123 au resort simplu, cu o singură spirală (p. 47 și pl. 67, 1, 2) și ar fi trebuit, deci, încadrate în varianta 4a, dar nu în varianta 4b, cum vedem la pag. 152 și în diagrama combinatorie de la pl. 387. De asemenea, consemnăm că cele două pahare de sticlă din M. 405 și M. 426, considerate ca fiind de același tip (tip 3), aparțin de fapt la două tipuri diferite. Vasul din M. 405 corespunde tipului I după tipologia lui E. Straume sau tipului 2 (Kowalk) după clasificarea lui G. Rau și își găsește multiple analogii în aria culturii Sântana de Mureș-Černjachov, dar și în alte medii culturale (Straume 1987, 28, 29; Rau 1972, 124; Маромедов 2001, 65). Paharul din M. 426, însă, reprezintă tipul VI după E. Straume și este, din câte cunoaștem, unicat în cadrul culturii

Sântana de Mureș-Černjachov. La fel, mai multe vase de formă și dimensiuni asemănătoare au fost repartizate neîntemeiat în tipuri total diferite. Pentru a ne susține afirmația facem trimitere la oalele lucrate la roată din pastă zgrunțuroasă incluse în tipurile 2a, 8 și 12, care aparțin, cele mai multe, aceleiași tip. Mai notăm și cămile lucrate la roată din pastă fină încadrate în tipurile 4a și 7b, care sunt, în majoritate, similare. Cât privește vasele lucrate la roată din pastă zgrunțuroasă inserate în tipul 1a de oale, acestea, respectându-se criteriile de clasificare și noțiunile utilizate de autor (p. 14), ar fi trebuit incluse în categoria castroanelor sau supierelor.

În pofida lacunelor sesizate de noi, care sunt inerente de altfel în prelucrarea unei asemenea imense cantități de material arheologic, trebuie să recunoaștem meticulozitatea și acuratețea cu care O.L. Șovan a elaborat tipologia generală a inventarului, tipologie pe care a utilizat-o apoi la întocmirea unor diagrame și la stabilirea cronologiei interne a cimitirului. Deosebit de valoroase sunt mai ales observațiile făcute cu privire la tipologia fibulelor, a pieptenilor și a recipientelor de lut. Pentru diferitele tipuri de obiecte și de vase ceramice și de sticlă de la Mihălășeni autorul a încercat să găsească și a consemnat analogiile cele mai adecvate din cadrul complexelor culturii Sântana de Mureș sau din alte medii culturale, fapt care permite cunoașterea mai exactă și mai nuanțată a semnificației descoperirilor din acest celebru sit arheologic. Totodată, cercetătorul a cartat pe planul cimitirului numeroasele și diversele tipuri de obiecte și a notat arealul lor de răspândire, ceea ce este important la determinarea cronologiei relative a mormintelor și a seriilor tipologice de obiecte.

Complicata problemă a datării și periodizării necropolei de la Mihălășeni este examinată în cap. IV. Folosind metode și procedee moderne de studiu, cum sunt cele de analiză statistico-combinatorie și de analiză a răspândirii tipurilor (numită și stratigrafie orizontală), O.L. Șovan a reușit să realizeze o ordonare cronologică destul de riguroasă a descoperirilor de la Mihălășeni, stabilind trei faze clare în evoluția necropolei. Din cele 134 de morminte incluse în diagrama combinatorie fazei I i-au fost atribuite 19 morminte, fazei II 52 morminte și fazei III celelalte 63 de morminte. O a patra fază, care ar cuprinde mormintele de înhumare orientate V-E, este problematică în opinia autorului, complexe respective datându-se mai curând în faza III, și, parțial, în faza II. Observații interesante se fac cu privire la cronologia relativă

a mormintelor de incinerare, aducându-se dovezi clare ale practicării incinerății pe întreaga durată a funcționării necropolei, inclusiv în faza ei finală.

Destul de amănunțit este analizată și problema cronologiei absolute a cimitirului de la Mihălășeni. Pe baza pieselor de inventar cu putere de datare, descoperite în mormintele din faza timpurie și târzie, cercetătorul fixează limita cronologică inferioară a necropolei „la sfârșitul secolului III sau, mai probabil, la începutul secolului IV” (p. 189), iar limita cronologică superioară „în ultimul sfert al secolului IV, și poate chiar la începutul secolului V” (p. 189). Dintre piesele de inventar luate în considerație la stabilirea începutului necropolei, în primul rând, sunt de menționat fibulele cu piciorul înfășurat, resortul lung și corpul îngust, triunghiular în secțiune (tipurile 2a și 3a1 după O.L. Șovan), piepteni de os cu mânerul trapezoidal, catarama de bronz cu veriga rectangulară, precum și oalele lucrate cu mâna având marginea îndoită spre interior și cupele cu picior lucrate la roată din pastă fină. La determinarea limitei cronologice superioare a necropolei s-a ținut cont de următoarele tipuri de obiecte cu valoare cronologică: fibule cu placă și semidisc, pahare de sticlă de tip Sântana de Mureș, Straume VI și VII, căni ceramice fațetate de tip Cîstilov, piepteni de os cu plăcile laterale ale mânerului lucrate din două bucăți și amfore romane de tip Robinson M279 și M328.

Referitor la fazele de înmormântare din necropola de la Mihălășeni, autorul apreciază că ele nu au durat o perioadă egală de timp. Faza I a fost mai scurtă decât celelalte, „aceasta datorându-se faptului că grupul de germanici așezat în această zonă a Câmpiei Moldovei a fost destul de redus ca număr” (p. 190). În funcție de caracteristicile inventarului, faza a doua este datată până la mijlocul secolului IV, iar cea de a treia, în a doua parte a veacului respectiv. În această ultimă fază este încadrată și construcția cu temelie de piatră, cu toate că dovezi clare pentru o asemenea datare lipsesc.

Chiar dacă la stabilirea cronologiei interne a necropolei de la Mihălășeni nu au fost luate în considerație toate categoriile de obiecte descoperite în morminte (în diagrama combinatorie nefiind înglobate diferitele tipuri de mărgel, pandantivele de metal în formă de căldărușă și de scoică marină, fusaiiolele, oalele lucrate cu mâna din pastă grosieră de tip 2b și din pastă zgrunțuroasă de tip 1a și 2, cămile lucrate la roată din pastă fină de tip 7b ș.a.), trebuie subliniat că periodizarea realizată de O.L. Șovan reprezintă una din cele mai însem-

nate contribuții la fixarea reperelor cronologice ale culturii Sântana de Mureș-Černjachov.

Capitolul următor tratează despre riturile funerare. Cercetările meticuloase de teren, completate ulterior de studiul atent al inventarului și al materialului osteologic, au prilejuit observații detaliate și asupra practicilor de înmormântare. Din statisticile întocmite de autor rezultă că în cimitirul de la Mihălășeni s-au descoperit în total 520 de morminte, dintre care 91 (12,5%) sunt incinerări și 429 (82,5%) sunt înhumatii.

În ceea ce privește mormintele de incinerare, acestea au fost separate în trei grupe: morminte în urnă, morminte în urnă cu capac și morminte în groapă cu capac. Este interesant de menționat că mormintele cinerare nu sunt răspândite uniform pe suprafața cimitirului, ci se concentrează cu precădere în jumătatea sudică a acestuia. Forma gropilor mormintelor de incinerare nu s-a putut sesiza, exceptând M.19, a cărui groapă era circulară și cu fundul drept. Adâncimea mormintelor de incinerare era cuprinsă între 0,25 și 0,8 m în raport cu suprafața actuală a terenului. S-a constatat că majoritatea urnelor erau oale lucrate la roată din pastă zgrunțuroasă. Capacele însă erau improvizate din fragmente ceramice provenind de la vase diferite, unele datând chiar din alte epoci. Majoritatea mormintelor conțineau oase puține, indiferent dacă erau în urnă sau în groapă. În câteva cazuri s-a observat că pe lângă oase au fost depuse în morminte cenușă și cărbuni, uneori împreună, alteori numai cenușă sau numai cărbuni. În pofida cantității reduse a resturilor osteologice descoperite în morminte, analizele antropologice au putut de cele mai multe ori stabili vârsta și sexul decedaților. În urma acestor analize s-a constatat prezența unui număr mare de copii incinerati, după care urmează adulții: femeii și bărbați.

Mormintele de inhumație erau orientate în marea lor majoritate pe direcția N-S și V-E, cu anumite deviații, mai mari sau mai mici. Cu privire la mormintele cu orientarea generală V-E și NV-SE, s-a putut observa că ele se grupează preponderent în zonele de nord-vest și de est ale cimitirului. Adâncimea mormintelor de inhumație era foarte variată, măsurând de la suprafața solului valori între 0,25 și 2,4 m. Forma gropilor mormintelor era fie rectangulară, fie ovală, fie trapezoidală cu colțurile rotunjite. Un caz deosebit îl prezintă M. 369, care era căptușit cu lespezi fasonate de piatră. În ceea ce privește poziția scheletelor în groapă, s-a constatat

că marea majoritate a mormintelor aveau scheletul depus pe spate cu picioarele și mâinile întinse. Între mormintele descoperite la Mihălășeni un loc aparte îl ocupă complexe, în număr de cinci, care nu conțineau nici schelete și nici obiecte depuse ritual sau ofrande, acestea fiind considerate cenotafe.

În capitolul VI sunt discutate diversele aspecte ale ritualurilor funerare atestate în necropola de la Mihălășeni. Precum se știe, între diferitele obiceiuri de ritual practicate de comunitățile culturii Sântana de Mureș un loc distinct îl ocupă cele legate de ofrandele funerare. Obiceiurile privitoare la ofrande includ multiple „fațete”, dintre care se evidențiază depunerile de obiecte în morminte, depunerile de recipiente cu alimente și băutură și sacrificiile de animale sau păsări și depunerile de ofrande de carne alături de defuncți. Dispunând de o documentație arheologică foarte bogată și de rezultatele expertizelor arheozoologice, O.L. Șovan analizează în detaliu toate aceste aspecte, mai întâi pentru mormintele de incinerație, apoi pentru cele de inhumație. Dintre obiectele depuse ritual în mormintele de incinerație se remarcă cuțitele de toaletă de bronz, fusaiiolele și cuțitele de fier. În câteva morminte s-au aflat resturi de pahare de sticlă și vase mici de lut, cu rolul de recipiente de băut. În ce privește resturile osoase provenind de la ofrandele de carne depuse în morminte, s-a putut observa că în unele cazuri ele sunt trecute prin rugul funerar, în alte cazuri nu prezintă urme de foc.

Fiind descoperite în număr mult mai mare, mormintele de inhumație au permis o investigație mai aprofundată cu rezultate concludente pentru înțelegerea ritualurilor practicate. După cum se poate preciza, la înmormântare în preajma defuncților se depuneau mai ales vase de lut, pahare de sticlă, piepteni de os, cuțite de fier, fusaiiole, ace de cusut, tuburi de os, precum și ofrande de carne. Resturi de la astfel de ofrande, constând din oase și coji de ouă, s-au semnalat în 123 de morminte de inhumație, prilejuind constatări edificatoare.

Un spațiu relativ amplu în economia capitolului a rezervat autorul și analizei problemei mormintelor distruse din vechime, descoperite în număr mare la Mihălășeni (cca 150). Bazându-se pe observațiile atente făcute și înregistrate în timpul săpăturilor, O.L. Șovan apreciază că deranjările mormintelor respective se datorează practicării unui ritual funerar, ce consta în deshumarea parțială sau totală a scheletelor după o anumită perioadă de timp. În legătură cu acest ritual cercetătorul a pus și gropile de formă cilindrică con-

ținând puține resturi arheologice ce datează din perioada de funcționare a cimitirului.

Capitolul VII este consacrat analizei obiceiurilor de port, mai exact spus, analizei portului accesoriilor vestimentare, a podoabelor și a amuletelor. Descoperirea în morminte (cu precădere în cele de inhumație) a unui impresionant număr de fibule, cataramă, mărgelă, pandantive-amulete și a altor piese de podoabă, coroborată cu datele expertizelor antropologice, a prilejuit observații de maxim interes științific despre portul acestor categorii de obiecte de către comunitățile culturii Sântana de Mureș-Černjachov. Spațiul disponibil nu ne îngăduie, cu regret, să analizăm interesantele constatări pe care le face O.L. Șovan cu privire la obiceiurile de port practicate de colectivitatea „černjachoviană” de la Mihălășeni. Ținem doar să subliniem că redarea remarcabilă a considerațiilor asupra acestora a fost facilitată de alcătuirea unor tabele (nr. 2-7) care sintetizează datele referitoare la port în funcție de vârstă, sex și etape de înmormântare.

În capitolul concluziv (VIII) al lucrării autorul schițează mai întâi câteva judicioase observații ce evidențiază semnificația descoperirilor arheologice de la Mihălășeni, după care ia în discuție dificila problemă a apartenenței etnice a populației de la care au rămas aceste vestigii. Pornind de la analiza inventarului descoperit în cele mai vechi morminte, cercetătorul formulează tranșant opinia că necropola de la Mihălășeni a fost utilizată de la început de un grup de populație germanică alcătuită din vandali și goți, dintre care vandalii erau majoritari (p. 189, 217, 218, 226). Mai plauzibilă este însă ipoteza potrivit căreia mormintele respective au aparținut unei comunități gotice, care cuprindea și unele elemente vandalice de tip Przeworsk (Ioniță 2001, 631). Deși încearcă să identifice și componenta dacică, care este una importantă în cadrul zonei vestice a culturii Sântana de Mureș-Černjachov, O.L. Șovan este nevoit să recunoască că în necropola de la Mihălășeni „lipsesc tipurile ceramice lucrate cu mâna de tradiție dacică, ca și formele de vase lucrate la roată din pastă fină caracteristice dacilor liberi” (p. 218). Cât privește elementele culturale specifice populației sarmatice, ele sunt destul de puține, fiind reprezentate prin unele piese de inventar și prin gropile de morminte cu praguri. Pe de altă parte, trebuie arătat că etnicitatea complexului de la Mihălășeni, stabilită pe criterii arheologice nu este confirmată decât parțial de datele antropologice. Potrivit diagnozei antropologice, grupa cea mai numeroasă

o formează scheletele cu caractere predominant mediteranoide, ce a fost pusă în legătură cu populația dacică. Urmează, în număr mult mai mic, scheletele cu caractere nordice, atribuite populațiilor germanice și apoi cele cu caractere proto-europoide, dinarice, alpine, ostice și mongoloide, ultimele patru puse pe seama triburilor sarmatice. Străduindu-se să determine etnicul defuncțiilor din fazele mijlocie și târzie ale necropolei, autorul declară că „coloratura etnică a populației este greu de descifrat” (p. 227), dar ține să sublinieze că „peste realitatea polimorfismului antropologic de la Mihălășeni nu se poate trece” (p. 231).

O problemă deosebit de importantă tratată în ultimul capitol este și aceea privind raporturile cu lumea romană. Se relevă cu deplin temei că multiplele legături dintre populația „barbară” din spațiul est-carpatic și Imperiul Roman s-au manifestat în diverse domenii, dar mai ales în schimbul de produse. Relațiile comerciale dintre comunitatea de la Mihălășeni și centrele de producție provincial-romane sunt atestate de descoperirea în morminte a diferitor vase de lut (amfore, amforete, căni, castroane), recipiente de sticlă, mărgelile, medalioane și alte piese. Atenția cuvenită o acordă autorul și numeroaselor influențe venite din lumea romană, între care se numără însușirea tehnologiei ceramicii lucrate din pastă zgrunțuroasă, imitarea unor forme de vase romane, înlocuirea incinerăției cu inhumăția, amenajarea unor morminte-cistă și, în sfârșit, adoptarea obiceiurilor funerare creștine. Este important de menționat că numărul înmormântărilor considerate creștine de la Mihălășeni depășește cifra 100, reprezentând aproape 1/5 din totalul mormintelor. În legătură cu pătrunderea creștinismului este pusă de autor și construcția cu temelie de piatră descoperită în perimetrul cimitirului, aceasta fiind interpretată drept lăcaș de cult ce a aparținut comunității creștine.

Rezumatul francez al volumului este foarte amplu, ceea ce face accesibil conținutul lucrării și specialiștilor străini.

Bibliografia este bogată, dar nu exhaustivă, lipsind o serie de lucrări importante referitoare la problematica studiului (spre exemplu: I. Ioniță, *Veränderungen der Bestattungsriten im Gräberfeld von Târgșor. Peregrinatio Gotica II* (Lodz 1989); A. Opaiț, *Aspecte ale vieții economice din provincia Scythia (secolele IV-VI p.Chr.)* (București 1996); Э.А. Рикман, *Памятник великого переселения народов (по раскопкам поселения и могильника у с. Будешты)* (Кишинев 1967); Э.А. Рикман, *Этническая история Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках нашей эры* (Москва 1975); Э.А. Сымонович, Н.М. Кравченко, *Погребальные обряды племен Черняховской культуры. САИ вып. Д1-22* (Москва 1983); Г.Ф. Никитина, *Анализ археологических источников могильника Черняховской культуры у с. Оселивка* (Москва 1995); Б. В. Магомедов, *Черняховская культура. Проблема этноса* (Люблин 2001) ș. a.).

Remarcăm în mod deosebit bogăția luxuriantă a ilustrației, a celor 390 de planșe cu hărți, planuri, desene, schițe și tabele, pe care se bazează demersul științific al autorului. Din păcate, însă, calitatea ei nu este foarte bună, în principal din cauza tiparului prost și a hârtiei de mic gramaj folosite. În plus, semnalăm lipsa scărilor de pe cele mai multe dintre planșe, care, din câte ne dăm seama, nu corespund dimensiunilor prezentate editurii.

Dincolo de aceste lacune, relevăm importanța științifică majoră a monografiei necropolei de la Mihălășeni pentru cunoașterea realităților arheologico-istorice din spațiul est-carpatic în epoca romană târzie și în perioada de început a epocii migrațiilor. Voluminoasa lucrare a dlui dr. O.L. Șovan comportă deosebit interes însă nu numai pentru valoarea științifică a antichităților cărora i se dedică, ci în special pentru maniera cu adevărat modernă de prezentare și de interpretare a acestor vestigii, ca și pentru rigurozitatea metodologiei utilizate.

Bibliografie

- Ioniță 1992:** I. Ioniță, *Die Fibeln mit umgeschlagenem Fuss in der Sântana de Mureș-Černjachov-Kultur*. In: *Peregrinatio Gotika III* (Oslo 1992), 77-90.
- Ioniță 2001:** I. Ioniță, *Populația locală în secolul al IV-lea în regiunile extracarpatiche*. In: *Istoria Românilor*. Vol. II (București 2001), 617-637.
- Rau 1972:** H.G. Rau, *Körpergräber mit Glasbeigaben des 4. Nachchristlichen Jahrhunderts im Oder-Weicel-Rau*. *Acta Praehistorica et Archaeologica* 3, 1972, 109-214.
- Straume, 1987:** Eldrid Straume, *Gläser mit Facettenschliff aus skandinavischen Gräbern des 4. und 5. Jahrhunderts n. Chr.* (Oslo 1987).

Гороховский 1988: Е.Л. Гороховский, Хронология Черняховских могильников Лесостепной Украины. В сб.: Труды международного конгресса славистов (Киев 1988), 34-46.
Магомедов 2001: Б.В. Магомедов, Черняховская культура. Проблема этноса (Люблин 2001).

12.02.2007

Dr. Vlad Vornic, Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM, str. Mitropolitul Bănulescu-Bodoni, 35, MD-2012 Chișinău, Republica Moldova

Adrian Ioniță, SPAȚIUL DINTRE CARPAȚII MERIDIONALI ȘI DUNĂREA ÎNFERIOARĂ ÎN SECOLELE XI-XIII

Editura Academiei Române, București, 2005, 228 p.+56 pl., ISBN 973-27-1215-5

Monografia de față, apărută recent la prestigioasa Editură a Academiei Române, reprezintă o variantă completată a tezei de doctorat a istoricului și arheologului Adrian Ioniță, elaborată și susținută în 2001, la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române sub îndrumarea prof. dr. Șerban Papacostea.

Ca structură, lucrarea constă din șapte capitole, la care se adaugă catalogul descoperirilor arheologice și numismatice, lista prescurtărilor bibliografice și de instituții, rezumatul în limba engleză și un bogat material ilustrativ ce cuprinde 56 de planșe (desene, hărți, fotografii, diagramă).

În *Prefață*, renumitul savant medievist Șerban Papacostea argumentează necesitatea publicării acestei sinteze prin faptul că „cercetările speciale asupra acestui răstimp, unele foarte valoroase, nu au lipsit, dar rezultatele lor sunt acum pentru prima oară integrate într-o viziune de ansamblu în lucrarea de față”.

În *Introducere*, Adrian Ioniță prezintă principalele scopuri și obiective urmărite în lucrare, printre care remarcăm: analiza rațiunilor și căilor prin care și-au promovat aici interesele Imperiul Bizantin, Țaratul Bulgar, Regatul Maghiar și ultimii migratori turanici urmați de mongoli; felul în care evenimentele politico-militare ale vremii se reflectă în viața materială din această regiune; corelarea materialului arheologic cu izvoarele scrise. Spațiul cercetat este cuprins, convențional, între culoarul Timiș-Cerna la vest; cursurile râurilor Milcov-Putna-Siret la est; Dunăre la sud și Carpații Meridionali la nord. Limitele cronologice, din punct de vedere istoric, sunt încadrate de autor între două evenimente de rezonanță: revenirea autorității Imperiului Bizantin la Dunărea

de Jos în anul 971 și apariția primului stat medieval românesc la începutul secolului al XIV-lea. Din punct de vedere arheologic, perioada este cuprinsă între orizontul culturii Dridu și orizontul secolului al XIV-lea, marcat de descoperirile de la Basarabi, Zimnicea, Coconi ș.a.

Capitolul I. Izvoare, istoriografie și istoricul cercetărilor arheologice (p. 9-21). Primul subcapitol, intitulat *Izvoare*, cuprinde doar sursele documentare și literare prezentate sumar, același caracter succint îl are și subcapitolul *Istoriografie*. Cea de a treia subdiviziune, *Istoricul cercetărilor arheologice*, reprezintă un studiu bine încheiat, împărțit în compartimente după categoriile de descoperiri arheologice: *descoperiri funerare*, *cercetări la monumente*, *descoperiri diverse* și *cercetarea numismatică*. O atenție deosebită este acordată analizei critice a rezultatelor investigațiilor arheologice, modului de întocmire a unor rapoarte, planuri și jurnale de săpătură, precum și atitudinii mai puțin responsabile a unor cercetători. Adrian Ioniță își exprimă nesiguranța în privința datării materialului din câteva complexe și combate unele idei, care în viziunea sa sunt eronate.

Capitolul II. Evoluția politică a zonei în contextul sud-est european (p. 21-41). Prin analiza riguroasă a izvoarelor scrise, este prezentată într-o lumină clară situația politică, militară și confesională în regiune. Autorul sesizează două perioade în desfășurarea evenimentelor: prima, cuprinsă între secolele XI-XII reflectă evenimentele cauzate de dispariția primului Țarat Bulgar, care duc la transformarea acestui teritoriu în obiect de dispută între ultimii migratori și Bizanț. Secolul al XIII-lea reprezintă a doua perioadă, în care are loc schimbarea principalilor factori zonali, dar nu

și a politicii acestora, miza fiind aceeași, controlul Dunării. Cum este și firesc, în vâltoarea acestor evenimente sunt implicate și primele formațiuni politice românești.

Capitolul III. Așezări, biserici, fortificații (p. 41-54; fig. 2). Pentru studiul *Așezărilor*, cercetarea se confruntă cu numărul extrem de mic al descoperirilor de acest gen, în cele mai multe cazuri datele fiind sumare, iar planurile de săpătură lipsind. Contrar acestor impedimente, Adrian Ioniță reușește să facă o analiză a așezărilor în general și a locuințelor, gropilor, șanțurilor în particular. Autorul descrie pe larg întreg materialul arheologic existent. Ca rezultat al cercetărilor acestor complexe, cercetătorul concluzionează că așezările sunt doar de tip deschis, iar locuințele sunt de două tipuri, de suprafață și de tip bordei, având o singură încăpere care este de formă rectangulară. Instalațiile de foc sunt reprezentate din vetre și cuptoare; acestea din urmă sunt de două tipuri – aflate în interiorul locuinței și săpate într-unul din pereți, – ambele fiind circulare. Pereții locuințelor erau construiți din nuiiele și umplutură de lut, iar acoperișul fiind construit din materiale perisabile nu s-a păstrat.

În subcapitolul *Biserici* (fig. 12), autorul supune analizei șase edificii de cult aflate în patru dintre cele mai importante centre din secolul al XIII-lea, și anume la Curtea de Argeș, Câmpulung, Cetățeni și Drobeta. În funcție de sistemul arhitectonic, edificiile sunt împărțite în patru tipuri: *I. Biserică navă*, *II. Biserici cruce simplă*, *III. Biserici treflate* și *IV. Biserici bazilicale*. Apelând la diverse izvoare, autorul încearcă să găsească analogii (în special la sud de Dunăre) și să dateze aceste construcții.

Studierea sistemului defensiv se face în subcapitolul intitulat *Fortificații* (fig. 13-16), unde sunt cercetate șase cetăți aflate în prezent în localitățile Drobeta (trei), Grădeț, Cetățeni și Giurgiu. Cetățile sunt divizate în două categorii: *I. Cetăți de pământ și lemn*, incluzând doar cetatea de la Drobeta (Adrian Ioniță înclină să creadă că aceasta ar fi prima fortificație ridicată de regalitatea maghiară la Severin și sediul banului instalat acolo). *II. Cetăți de piatră* sau piatră și cărămidă, care au soluții planimetrice distincte. Autorul subliniază că nici una din aceste șase cetăți nu este menționată documentar în perioada de care se ocupă, ci abia mult mai târziu în secolele următoare. Pe lângă analiza arheologică a obiectivelor este prezentat, în limita permisă de izvoare, rolul politic

și militaro-strategic al acestor așezări fortificate în perioada istorică respectivă.

Capitolul IV. Rituri și ritualuri funerare (p. 55-66). Din punct de vedere arheologic, autorul încadrează perioada de care se ocupă între orizontul necropolelor birituale și cel al mormintelor voievodale. Descoperirile funerare sunt departajate în trei grupe mari: *I. Morminte de călăreți*. Sunt analizate 21 de morminte semnalate în 16 localități. Conform unei cronologii mai largi, mormintele călăreților sunt date în secolele XI-XII, atribuindu-le din punct de vedere etnic pecenegilor/cumanilor. Răspândirea geografică a acestora prevalează în aria de câmpie a Munteniei, punctul extrem vestic fiind situat la Vitănești. Majoritatea mormintelor descrise sunt singulare și au fost descoperite în tumulii ce au aparținut unor comunități mai vechi. *II. Grupuri de morminte sau morminte singulare care probabil fac parte dintr-o necropolă*. Cuprinde un număr de șase complexe și sunt evidențiate de autor conform criteriului singular al mormintelor, diferit de cel al călăreților nomazi, precum și de grupurile de până la zece morminte. Adrian Ioniță argumentează acest procedeu prin faptul că o adâncire a cercetărilor arheologice într-unul din siturile date ar putea oricând schimba situația numerică a mormintelor, în același timp și încadrarea. În subcapitolul *III, Necropole*, autorul supune analizei șase cimitire semnalate în cinci localități. Ca și în cele două subcapitole anterioare, cercetătorul examinează succint mormintele, inventarul, ritul și ritualul, ceea ce-i permite să conchidă că în Muntenia numărul descoperirilor funerare este mult mai mare decât în Oltenia, respectiv că grupurile turanice nu erau numeroase și staționarea lor într-un anumit punct era de scurtă durată. Din punct de vedere al ritului funerar, în secolele XI-XIII autorul constată o uniformitate, toate categoriile de morminte fiind de inhumație, spre deosebire de perioada anterioară caracterizată prin biritualism. Adrian Ioniță reușește să contureze două orizonturi funerare cu următoarele tipuri de ritual: 1. cu depunere de cal, caracteristic populației turanice, date cu secolele XI-XII, 2. fără depunere de cal, specifice pentru înmormântările creștine, care încep din secolul al XIII-lea. În privința atribuirii etnice, autorul consideră că la etapa actuală este foarte dificil de sesizat această departajare.

Capitolul V. Analiza informației arheologice (p. 67-102). În primul subcapitol, *Ceramica* (fig.

4), autorul remarcă raritatea descoperirilor din această perioadă în comparație cu secolele anterioare. Prezentarea materialului a fost făcută ținându-se seama de criteriile de execuție și nu de cantitatea sau de importanța sitului de unde provine. Clasificarea ceramicii s-a efectuat după următoarele criterii: felul în care a fost modelată ceramica (aceasta se împarte în două grupe: ceramică executată la roata cu turație lentă și cea lucrată la roata rapidă); prezența sau absența smalțului pe vase (ceramică smalțuită și nesmalțuită); tipurile și formele vaselor reprezintă cel de-al treilea criteriu de clasificare. În urma analizei materialului ceramic, s-a constatat că spre deosebire de perioada precedentă, în secolul al XIII-lea în producerea ceramicii se observă mari progrese prin apariția noilor tipuri și forme de vase, utilizarea roții rapide și a smalțului ș.a. Autorul consideră că în perioada cercetată are loc „mai degrabă o „revoluție” decât o evoluție” (p.79), acesta fiind și motivul după care nu se poate sesiza legătura organică dintre ceramica din secolul al XIII-lea și cea anterioară. În schimb, se observă o legătură evolutivă între ceramica din veacul al XIII-lea și ceramica aparținând orizontului statului medieval Țara Românească. *Obiecte de podoabă*, constituie al doilea subcapitol. Pentru o analiză mai complexă podoabele sunt clasate în trei categorii: *a. podoabe ale capului* (cercei, diademe), *b. podoabe ale gâtului* (mărgel, pandantive, cruciulițe) și *c. podoabe ale mâinilor* (brățări, inele). În *accesoriile vestimentare*, examinate în subcapitolul următor, Adrian Ioniță încadrează două mari categorii, *bumbii* și *cataramele*, ultimele fiind de mai multe tipuri (cu verigă simplă, dublă sau cu placă de fixare la curea). Pentru a analiza piesele de armament, autorul include în subcapitolul *Arme*, două categorii: *a. pentru lupta de aproape* (săbii, topoare) și *b. arme pentru lupta la distanță* (vârfuri de lance și vârfuri de săgeată). În subcapitolul cinci sunt studiate *Piese de armură și harnașament*, încadrate în trei mari categorii: *a. pintenii* (cu spin, cu rozetă), *b. zăbale* (monobare și compuse), *c. scărițe de șa* (ovoidale, circulare) și *d. alte piese de armură și harnașament* (o psalie de os, plăcuțe din os de forme și dimensiuni diferite, buterole). Cuțitele, amnarele și o serie de alte unelte și ustensile precum: gresiile, gripca, acele, străpungătoare, briciul, un corn pentru ornarea ceramicii și fusaiiolele sunt analizate în subcapitolul *Unelte și ustensile*. Ultima parte a capitolului este consacrată unor obiecte *Diverse*

cu întrebuințări diferite, care nu au putut fi încadrate în nici una din categoriile de mai sus, și anume: un cazan de aramă, o patină de os, o cheie, o balama, o toartă de la căldare ș.a.

Capitolul VI. Monede (p. 103-109). Autorul studiază monedele emise în intervalul cronologic cuprins între sfârșitul secolului al X-lea și începutul secolului XIV, descoperite în peste o sută de localități. Monedele provin din 20 de tezaure și descoperiri izolate. După metalul din care au fost bătute monedele, autorul le împarte în: *a. bronz și billon*, adică aliaje din metale neprețioase și *b. argint, electrum și aur* (metale prețioase). Monedele cercetate provin din: Imperiul Bizantin, Imperiul de la Niceea, Trapezunt, Thesalonic, Epir, Imperiul Latin de Răsărit, Țaratul Bulgar, Serbia, Ungaria, diverse formațiuni politice din Italia, Austria și Germania, Anglia, Franța și Hoarda de Aur. În perioada secolelor XI-XIII, în spațiul viitoarei Țări Românești, are loc doar pătrundere monetară și nu se poate vorbi de o circulație monetară propriu-zisă. Autorul consideră o excepție în acest sens centrul bizantin de la nordul Dunării – Drobeta, intrat sub stăpânirea Țaratului Bulgar, iar apoi a Regatului Maghiar. Autorul susține că la nivel monetar, din punctul de vedere al ariei de influență, teritoriul dintre Carpații Meridionali și Dunărea de Jos constituie un adevărat apanaj bizantin.

Capitolul VII. Concluzii istorico-arheologice (p. 110-115). În acest ultim capitol sunt însumate principalele concluzii la care a ajuns autorul în urma amplelor investigații ale izvoarelor scrise și ale celor nescrise, analizei minuțioase a materialului arheologic și numismatic.

Catalogul descoperirilor arheologice și numismatice încheie lucrarea cercetătorului Adrian Ioniță, care constituie un mare aport în cercetarea arheologică din spațiul atât de sărac în material pentru această perioadă. Catalogul cuprinde 134 de localități și 7 regiuni sau județe în care condițiile de descoperire nu sunt sigure. Numărul total de 141 reprezintă doar numărul localităților, nu și al punctelor unde au fost făcute descoperirile; spre exemplu, la București se cunosc nouă puncte, iar la Curtea de Argeș și Drăduț câte două. În catalog sunt expuse detaliat de către autor materialele arheologice, amplasarea geografică, condițiile descoperirilor, datele bibliografice. O parte însemnată din material este inedit, ceea ce sporește și mai mult valoarea științifică a monografiei cercetătorului bucureștean.

Încheiem prezentarea prin alăturarea noastră la aprecierile profesorului Șerban Papacostea, potrivit cărora lucrarea lui Adrian Ioniță, datorată unui

efort temeinic și competent, reprezintă un succes cu care istoriografia românească se va mândri.

12.02.2007

Ion Ursu, Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM, Str. Mitropolitul Bănulescu-Bodoni 35, MD-2012 Chișinău, Republica Moldova, e-mail: ion_ursu11@yahoo.com

***Aurel Vîlcu, Theodor Isvoranu, Eugen Nicolae,*
LES MONNAIES D'OR DE L'INSTITUT D'ARHEOLOGIE
DE BUCAREST, MONETA, WETTEREN 2006.**

253 p., abrevieri, indice de catalog, 32 planșe, 884 fig., 1 hartă. ISBN 90-77297-29-4.

Apărută în seria Colecția Moneta-57, publicația dată se integrează în programul internațional de cooperare științifică între Centrul Național de Cercetări Științifice și Academia Română. Chiar înainte de lectură, cartea, a cărei autori sunt Aurel Vîlcu, Theodor Isvoranu, Eugen Nicolae, ni se pare o realizare impunătoare. Cele 240 pagini de text, însoțite de o ilustrație impresionantă (32 planșe, 884 fig.), valorifică o cercetare în domeniul numismaticii derulată pe parcursul mai multor decenii.

Lucrarea are două părți mari, distincte, dar obligatoriu interdependente: partea teoretică, care include și comentarii la diferite emisiuni ce alcătuiesc colecția și catalogul. Binevenită și deosebit de importantă este expunerea istoriei colecției, prezentarea materialului structurat în patru compartimente: monede grecești (Aurel Vîlcu, p. 7-15), monede romane (Theodor Isvoranu, p. 16-32), monede bizantine (Aurel Vîlcu, p. 33-42), monede medievale și moderne (Aurel Vîlcu, Eugen Nicolae, p. 43-49).

Piesele grecești includ o colecție de 135 monede (nr. 1-135), printre care un interes deosebit prezintă emisiunile atribuite lui Filip al II-lea (contemporane și postume nr. 1-4), Alexandru al III-lea (contemporane și postume nr. 5-49), Filip al III-lea (nr. 50-53), Lisimah (contemporane și postume nr. 54-66). În lotul pieselor grecești a fost inclusă și o serie de monede contrafăcute (nr. 95-135). Din „colecția de aur” fac parte și 282 piese romane (nr. 136-417). Impresionează prin numărul lor emisiunile atribuite domniei lui Tra-

ian, 60 ex. (nr. 162-221), Theodosius al II-lea, 27 ex. (nr. 341-367), Zenon, 10 ex. (nr. 383-392). Încheie colecția monedelor romane de aur o serie de imitații (nr. 413-417). Lotul emisiunilor bizantine este cel mai bogat din cele prezentate în publicația dată și include un număr de 365 monede (nr. 418-782). Merită a fi menționate monedele atribuite lui Iustinian I, care sunt în număr de 31 piese (nr. 439-469), Heraclius 25 ex. (530-554), Constantin al VII-lea, 28 ex. (585-612), Jean III Doukas, 61 ex. (nr. 709-769), ale cărui monede prezentate aici, formează o colecție relativ bogată în comparație cu alți dinastii. Încheie colecția monedelor bizantine, imitațiile ostgote de tipul Anastasius I (nr. 780), Iustinian I (nr. 781) și cele barbare de tipul Heraclius (nr. 782). Monedele medievale și moderne cuprind 102 pese de aur (nr. 783-884), printre care cel mai bine prezentate sunt emisiunile Imperiului Otoman, în număr de 54 ex. (796-849).

În catalog sunt descrise toate 884 piese, în ordine cronologică, pornind de la cele grecești, terminând cu monedele moderne, incluzând notele bibliografice. În sfârșit, cele 884 figuri dispuse pe 32 planșe, completează cu succes, prin înalta calitate a fotografiilor, această bine-venită lucrare, în care pentru prima dată a fost publicată integral „colecția de aur”. Apariția acestei lucrări fundamentale, poate fi luată drept exemplu demn de urmat pentru alte instituții, care dețin colecții nu mai puțin importante. Adresată specialiștilor, recenta publicație la care ne-am referit prezintă nu numai un volum model în domeniu ci și instrumentul de lucru care simbolizează pe drept: arhetipul genului.

6.02.2007

Sergiu Popovici, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chișinău, Republica Moldova